

Ondört ve Onbeşinci Yüzyıllarda Bursa'da Bilim Hayatı¹

Prof. Dr. Esin Kahya

Ondördüncü yüzyılda Osmanlı Devletinin siyasi şeması önemli değişimler gösterir. Bilindiği gibi, bu dönemde Osmanlı Devleti bir taraftan sürekli sınırlarını genişletirken, diğer taraftan da bilimsel faaliyeti de ihmal etmemiş, bilim adına önemli adımlar da atmıştır. Bunun en önemli simgesi bu dönemde açılan eğitim müesseseleridir. Bu dönemde kurulan medreseler, İslami bilimlerin yanı sıra, pozitif bilimlere de büyük önem atfetmiştir. Bilime verilen önem dolayısıyla onunla uğraşan, onu bir yaşam şekli olarak benimseyen bilim adamının da bu dönemde inkar edilmez bir şekilde önemli bir yeri olduğu, toplumda ve devlet yanında ayrıcalıklı bir öneme sahip olduğu gözlenmektedir. Bunun sonucu olarak da bu dönemde daha sonraki dönemlerde etkili olacak bilim adamları yetişmiştir.

Ondördüncü yüzyılın ilk yarısında Bursa'da ilk kültür hareketlerinin temelleri atılmaya başlanmıştır. Bunlardan olmak üzere, muhtelif medreseler yaptırılmış; tekke ve zaviyeler açılmıştır. Orhan Gazi zamanında, Bursa'da Hisar'da medrese kurulmuştur (1340/740). Murad Hüdavendigâr ise, Çekirge'de yaptırdığı caminin üst kısmına bir medrese inşa ettirmiştir. Yine aynı devirde, Lala Şahin Paşa Hisar'da, Hacı İvaz b. Hacı Bekir b. Arslan da Ulu Cami civarında Esediyye medresesini kurdurmuştur. Burası bir vakıftır.

---

¹ Bu metin 15-18 Haziran tarihleri arasında Uludağ Üniversitesi ile Bilkent Üniversitesinin ortaklaşa yaptığı Tarihte Bursa adlı uluslar arası bilimsel toplantıda sunuldu.

Bu müesseselerin yanı sıra Yıldırım, kendi adına yaptırdığı Yıldırım Bayezid Cami yanına aynı adı taşıyan bir darüşşifa yaptırmıştır. Burası bir kültür birimi oluşturmuştur. Yıldırım Bayezid, ayrıca Vaiziye Medresesini yaptırmıştır: onun annesi Gülçiçek Hatun da Yahşi mahallesinde bir medrese yaptırmıştır. Ayrıca o dönemdeki paşalardan Ferhat Paşa da, Yıldırım Sementinde Ferhadiye Medresesini yaptırmıştır. Yine bunlara ilave olarak, Yıldırım'ın kızı Hundi Hatun ile damadı Emir Sultan tarafından da yeni medreseler yaptırılmıştır. Bunlardan Emir Sultan adıyla anılan medresede Buharalı meşhur mutasavvıf Seyid Mehmed b. Ali el-Huseyin el-Buhari hizmet etmiştir. Hundi Hatun Ulu Camii'yi yaptırdıktan sonra, onun avlusuna da bir medrese inşa ettirmiştir.

Emir Sultan ilk Bursa'ya gelişinde, bugün, onun adıyla anılan mevkiide inmiş ve buraya tek kubbeli bir cami yaptırmıştır. Daha sonraya buraya bazı ilaveler yapılmıştır. Cezeri Ahmet Paşa, onbeşinci yüzyılda buraya bir medrese yaptırmıştır.

Bursa'nın önemli medreseleri arasında sayılan Sultaniye Medresesi, Yeşil Medrese diye de anılır; 1420-1430 tarihleri arasında yaptırılmıştır. Burası şehrin en meşhur medresesi idi. Molla Fenari ve çocukları bu medresede eğitim görmüşlerdir.

Yine Bursa'da yetişmiş bilim adamları arasında Hacı İvaz Paşa'dan söz etmek gerekir. O Bursa'nın imarında önemli rol oynamıştır. Şehri Karamanlılara karşı koruyan bu zat, Sultan adına Yeşil Türbenin yapılmasına nezaret etmiştir. Ayrıca, II Murat zamanında Kazzaziye Medresesini yaptırmıştır. Bu medrese Tavukçular Çarşısında idi, ancak bir müddet sonra yıkılmıştır. Bu Paşanın sülalesi, Bursa'nın kültür hayatında önemli rol oynamıştır. Aynı şekilde Hamza Bey'in oğlu, Mustafa Paşa da medrese yaptırmıştır. Ayrıca Mustafa Paşa bugün muhtemelen Kaplıca diye anılan kaplıca'yı da yaptıran kişidir.²

Onbeşinci yüzyılda, Bursanın kültür hayatı dendiğinde ilk akla gelenlerden biri, II. Murad zamanında kurulmuş Muradiye denilen medreselerdir. Kadizade-i Rumi bir süre bu medreselerde müderris olarak görev yapmıştır, denirse de, onun memleketini bırakıp, Semerkant'a gittiği düşünülürse, bu yargının pek de doğru olduğu söylenemez.

Onbeşinci yüzyılda Bursa'da hizmet veren kişiler arasında Molla Yegan'ı zikretmek gerekir. Molla Fenari'den sonra, Bursa kadısı olarak görev yapmıştır. Yıldırım Bayezid imareti civarında medrese de yaptırmıştır.

Fatih Devri alimlerinden Molla Hüsrev de Bursa'lıdır. O eğitimini Molla Fenari ve Molla Yegan'ın yanında yapmıştır. Bursa'da Zeyniler semtinde bir

²Tayyib Gökbilgin, Bursa'da Kuruluş Devrinin İlim Müesseseleri, İlim Adamları ve Bursa Tarihçesi Hakkında, Necati Lugal Armağanı, (Ankara 1969), s.261-265.

medrese yaptırmıştı. Molla Hüsrev daha sonra İstanbul'da, Ayasofya Medresesinde görev yapmıştır. 1480'de öldüğünde kendi yaptırdığı medrese yanına gömülmüştür.

Yine bu dönem bilim adamları arasında Molla Gürani de zikredilmelidir. O, Bursa bilim hayatına hizmeti olanlar arasındadır. Mısırdaki eğitim görevi, Kahire'de meşhur İbn Hacer Askalani'den icazet aldıktan sonra, II Murat tarafından takdir edilip, Muradiye Medreselerinde görevlendirilmiştir. Daha sonra Fatih'e hoca olarak tayin edilen Molla Gürani, Manisa'ya şehzadenin yanına gitmiştir. Ancak Fatih'in padişah olmasıyla İstanbul'a gelmiş, daha sonra, oradaki kazaskerlik görevinden alınmış ve Bursa'ya tayin edilmiş; daha sonra da buradaki görevinden de alınmasıyla Mısır'a giden Molla Gürani, Fatih tarafından affolunarak Bursa kadılığına tayin edilmiştir. 1488 tarihinde de vefat etmiştir.

Onbeşinci yüzyılda kurulmuş olan medreseler arasında Muradiye'deki Geyikli Medresesi de zikredilmelidir. Şair Ahmed Paşa tarafından kurulmuştur. Yine bu devirde kurulan medreseler arasında, İbn Kemal'in amcası Paşa Çelebi tarafından Bursa'nın Kaygan mahallesinde kurulan medrese Gökdereli Medresesi adını taşır. Gökdereli Mevlana Mehmed adlı birisi burada müderris olarak çalışmıştır.³

Bursa'da medreselerin yanı sıra, bu dönemde, başka kurumların da açıldığını söylemek gerekir. Bunlar arasında önemlisi hastahaneler ya da o günkü adıyla darüşşifalardır ve şüphesiz ki, bunlardan en seçkini Yıldırım Darüşşifasıdır. Yıldırım Bayezid (1389-1402) tarafından yapılmış olan bu hastanenin yapımı 1399'da tamamlanmıştır. Bursa'nın doğusunda kendi adıyla anılan camiine 250-300 m. kadar mesafede, o zaman boş olan bir arazide yaptırılmıştır.

Yapı olarak Darüşşifa, diğer Selçuklu hastanelerinde de görüldüğü gibi, kare bir plan üzerine temellendirilmiş olup, bu karenin etrafına sıralanan odalardan müteşekkildir. Bu odalar, tedavi birimleri ile, doktor ve dersane ile eczane olarak kullanılan kısımları içerir. Hastanenin giriş kısmında iki tarafta ikişer oda bulunmaktadır. Ocakları da olan sağda kapı ile birbirine bağlı iki odadan biri tabiblere ait olup diğer eczacılara aittir. Soldaki odalardan biri mutfak, diğeri de muhtemelen tuvalettir. İç avlunun iki tarafında, revakların arkasında onar oda bulunmaktadır. Binanın güney tarafında büyük bir salon ve bu salonun iki tarafında iki büyük oda daha vardır. Büyük odanın dersane olarak kullanıldığı tahmin edilmektedir.

Yıldırım Darüşşifası 1399 ile 1854 yılları arasında hizmet vermiştir. 1854'deki büyük deprem sonucunda yıkılan darüşşifa hizmet dışı bırakılmıştır.

³Tayyib Gökbilgin, ibid., s.266-269

Bu hastanenin personeli başlangıçta 9 kişiden meydana gelmekte olup unlar şöyle verilebilir

- 1 başhekim.
- 2 tabib.
- 2 ilaç yapımı ile görevli eleman,
- 1 şerbetçi.
- 1 aşçı.
- 1 ekmekçi.

Daha sonra bu kadroya göz doktoru (kehhal), ikinci bir cerrah, kayyum hizmetli) çamaşırcı, kilerci, kapıcı, vekilharç, mübayaa memuru, mühürdar, gassal (ölü yıkayan) ilave edilmiştir. Böylece toplam kadro 18 kişiye yükselmiştir. Daha sonra 1662 yılı kayıtlarına göre ise, bu sayı 23 kişiden meydana gelmektedir. Bu hastane bir vakıf hastanesi olup, tedavi parasızdı. Hastanenin vakfiyesine göre, hastaların günlük yiyecek ve içecek ihtiyaçlarını karşılamak üzere, günde 260 dirhem gümüş, buna ilave olarak yeterince buğday ve pirinç tahsis edilmişti. Bu rakamlar günün şartlarına göre vasatın üstünde idi.

Hastane sadece akıl hastalıklarının tedavisi ile ilgili değildi; bütün hastalıkların tedavisi ile ilgileniyordu. Ayrıca bu hastanede cerrahi müdahalelerin de yapıldığı anlaşılmaktadır. Bunlar genellikle, kırık-çıkık, bazı harici yaralar, ularlar ve mesane taşları ile ilgili idi.

Hastanede tıp öğrenimi olduğuna dair kayıtlara rastlanmaktadır, dolayısıyla burası sadece bir tedavi kurumu olarak değerlendirilmemelidir. Dr. Şevki Uludağ da buranın bir eğitim kurumu olarak da hizmet ettiğini belirtmiştir. Bu hastanede görev alabilmek için mutlaka izin belgesi (ber'at) olması gerekmektedir.

Bugün bu hastane maalesef harap haldedir; bazı odaların tepesi bile yıkılmıştır, ve dikkatli bir restorasyona ihtiyaç hissettirmektedir. Hastanenin 1911'e kadar pek de zarar görmediği, bilinmektedir; içini süsleyen çiniler bile yerli yerindeydi. Muhtemelen Bursa Devlet Hastanesi diye bilinen hastanenin Ahmet Vefik Paşa tarafından yaptırılmasına kadar da hizmet vermeye devam etmiştir.

Hastanenin ilk başhekimi Hüsnü adlı bir hekimdi.⁴ Bu hastanede birçok meşhur hekim hizmet vermiştir. Şeyh takma adıyla şöhret yapmış olan Yusuf Sinaeddin daha çok edebiyat alanında isim yapmıştır. Bunlardan bir diğeri ise İbn Şerif'tir. Bu hastanede hizmet veren hekimler arasında XVI. yüzyılda Cerrah Ali,

⁴A. Demirhan Erdemir, Evliyalar Şehri Bursa'nın Türk Tıp Tarihindeki Yeri ve Tıbbi Folklorümüz Bakımından Önemi, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 1994, s.5.

XVIII. yüzyılda Ali Münşi ve Ömer Şifai gibi Osmanlı tıbbında belli bir çığırın açılmasını simgeleyen iki hekim vardır. Onlardan Ömer Şifai Sinopludur, ancak Bursa'da bu hastanede görev yapmış ve o şehirde vefat etmiştir; o Bursalı olarak şöhret yapmıştır.

Bursa'daki sağlık kurumları arasında hamamlar ayrıcalıklı bir yer tutar. Bunlar arasında Başçı İbrahim Hamamı 1471'de vakfedilmiştir. Bugün çalışmamaktadır. Çakır Ağa Hamamı II. Murad zamanında yapılmıştır. Çekirge Hamamı XIV. yüzyılda yaptırılmıştır. Evliya Çelebi buranın suyunun uyuz ve cüzzama iyi geldiğini söylemektedir. Davud Paşa Hamamı, II. Bayezid zamanında yaptırılmıştır. Demirtaş Hamamı (Timurtaş Hamamı) Yıldırım Beyazid zamanında yaptırılmıştır. Eski-Yeni Ördekli Hamamı Yıldırım Bayezid zamanında yaptırılmıştır. Eski Kaplıca Murad Hüdavendigâr zamanında yaptırılmıştır. Haydarhane Hamamı İvaz Paşa zamanında yaptırılmıştır. Kaygan Hamamı, onbeşinci yüzyılda Koca Mehmed Paşa tarafından yaptırılmıştır. Kükürtlü Hamamı, I. Murad zamanında yaptırılmıştır. Mahkeme Hamamı, Candarlı İbrahim zamanında yaptırılmıştır. Muradiye Hamamı II. Murad zamanında, Orhan Gazi Hamamı, Orhan Gazi zamanında yaptırılmıştır.⁵

Ondördüncü yüzyıl Osmanlı Devletinde bilimin belli ölçüde de olsa yapılanma dönemi olarak adlandırılabilir. Her ne kadar Osmanlılar belli bir ölçüde bilimsel temeli hazır bulmuşlarsa da, yani gerek İslam Dünyasında oluşmuş olan temel bilgilerden, gerekse bu bilginin üzerine Selçukluların yapmış olduğu bilimsel faaliyetlerden yararlanmışlarsa da, onlar bu mevcut bilgileri tekrarlamakla yetinmemişler; ondördüncü yüzyıldan itibaren, yeni okullar ve yüksek öğretim kurumları (medreseler) yoluyla bilim adına yeni temeller atmaya başlamışlardır. Ondört ve onbeşinci yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğunda önemli çalışmalar yapılmaya başlanmıştır. Burada sadece ondördüncü ve onbeşinci yüzyıllardaki çalışmalardan bazı örnekler verilerek yetinilecektir.

Ondördüncü yüzyılda yetişmiş belli başlı bilim adamları arasında matematik bilimlerle ilgili olarak Molla Fenari'yi verebiliriz. Molla Fenari ya da tam adıyla Şemseddin Hamza Muhammed el-Fenari hakkında *Şekâik-i Numaniye*'de Taşköprüzade, İbn Hacer'den naklen şöyle demektedir: *Molla Fenari Arap ilimleri kadar, mana ilimleri konusunda da irfan sahibi idi. Safer ayında, 751 (H) doğmuştur. Cemaleddin Aksarayî'nin memleketinde (Konya) ve Mısırda eğitim gördükten sonra Bursa kazasına gelmiştir*.⁶ Fenari meşhur alim Sadreddin el-Konevi'nin öğrencilerindendir. Mısır'a giderek, orada, meşhur alim Şeyh Ekmeleddin'den de yararlanmıştı. Daha sonraya Bursa'ya dönmüştür.

⁵A. demirhan, *ibid.*, 27-28.

⁶Taşköprüzade, *Şekâik-i Numaniye*, (tahkik Ahmed Suphi Furat) İstanbul: 1405.

Bursa o zaman oaşkentti. Osmanlı Devleti ülkenin gelişmesinde bitimin yerini ve rolünü çok iyi taktir ettiği için, zamanın belli başlı alimlerini Bursa'ya davet etmiştir. Bunlardan biri olan Molla Fenari, Bursa'da kadı ve müderris olarak görev yapmıştır. O, kurucularından olduğu Sultaniyye Medresesi'nde (Yeşil Medrese) ders vermiştir. Onun oğulları Mehmed Şah ve Yusuf Bali de, aynı medresede müderris olarak görev yapmıştır.

Fenari, zaman zaman devrin Sultanı Yıldırım'la zıt düşmüş ve Bursa'yı terketmek durumunda kalmış; hatta bir defasında, Karaman'a giderek bir süre orada kalmış, daha sonra, Yıldırım'ın ısrarı üzerine, tekrar Bursa'ya dönmüştür.

Fenari, hem dini bilimlerle hem de akli bilimlerle, yani astronomi ve matematikle ilgilenmiştir. Onun mantıkla ve matematikle ilgili çeşitli eserleri vardır. Bunlar arasında *Şerh-i Eşkali'l-Tesis* adlı geometri ile ilgili eserini zikredebiliriz. Eseri 815 H.'de kaleme almıştır. Eser ilgili olarak şöyle söylenir: '*Fenari matematikte pek başarılı değildir ve dersi terkeder. Bunun üzerine dersi vermekte olan Seyid Şerif onun mizacının matematikle uyumadığını söyler; o da daha sonra onun hakkında, Seyid Şerif bu ilmi anlatmakta kaabiliyetli değil, der. Bir süre sonra Seyid Şerif'ten yaptığı Şerhte başarılı olur, ancak bunu kitabında belirtmez. Bundan dolayı ona Acem ülkesinde reddettiğini, gönüli istediğinde başaran öğrenci diye adlandırmışlardır.*'⁷

Molla Fenari hakkındaki bir başka hikaye daha söylenir. O, '*toprak yaşayışları bilgilerine uygun olan ulemanın etini yemez*' hadisindeki bilgiye dayanarak, Kara Alaeddin'in mezarını açtırarak cesedine baktırmıştır. Bu olay daha çok onun bilimsel tecessüsü için örnek olarak verilir.⁸ Fenari'nin bir başka eseri *Enmuzec el-Ulum*'dur. Bu eser adından da anlaşılacağı gibi, bir ansiklopedik nitelik taşır; eser Fahreddin Razi'nin *Hadaik el-Envar* adlı eserinden de yararlanılmak suretiyle hazırlanmıştır.

Bu dönemde yaşamış diğer bir Bursalı bilim adamı meşhur matematikçi ve astronom Kadızade-i Rumi'dir. Kadızade Bursa doğumludur. Daha sonra eğitimini tamamlamak gayesi ile Semerkand'a gitmiştir. Bilindiği gibi, o sırada Semerkant'ta büyük devlet adamı ve astronom matematikçi Uluğ Bey bulunmaktaydı. Rasathane müdürü Gıyaseddin Cemşid ölmüştü; onun yerine Kadızade-i Rumi Semerkant Rasathanesine müdür olarak atanmıştır.

Buradaki çalışmaları sırasında, Kadızade *Zic-i Uluğ Bey*'in⁹ yazılmasında büyük hizmeti geçmiştir. Bunun yanı sıra, Ömer el-Çagmini'nin (öl. 1221) *el-Mulahhas fi'l-Hey'et* adlı eserine de bir şerh kaleme almıştır. Onun

⁷Ibid., s. 16.

⁸A. Adıvar, Osmanlı Türklerinde İlim, İstanbul 1970, s. 17.

⁹Bayezid Umumi Kütüphanesi, 4612, s. 1

bir başka eseri de *Eşkal el-Tesis*'e yazdığı şerhtir. Bu şerh Şemseddin Semerkandi adlı astronomun söz konusu adı taşıyan eseri olup, Semerkandi'nin bu eseri Euclid'in Elementler eserinin ikinci kitabı konusunda yazılmış bir tefsirdir. Eser geometri önermeleri ve üçgenler hakkındadır.

Kadızzade-i Rumi'nin bir başka eseri *Muhtasar fi'l-Hisab* adını taşımaktadır. Kitabın birinci kısmı aritmetikle, ikinci kısmı cebir ve denklemlerle ve üçüncü kısmı da ölçmelerle ilgilidir.

Kadızzade'nin şüphesiz ki, en meşhur eseri *Risale fi'l-Istihrac el-Ceyb* adını taşımaktadır. Kadızzade bu eserinde bir derecelik sinus yayı hesabı üzerinde durmaktadır. Bu sinus hesabını bilinenden daha basit hale getirerek sunmakta, böylece yeni bir sinus hesaplama yöntemi teklif etmektedir. Her ne kadar yazar, eserinde kendi adını vermemişse de, torunu Mirim Çelebi onun bu eserinden söz eder.¹⁰

Genel olarak, Kadızzade-i Rumi'nin eserleri değerlendirildiğinde onun devrinde fıkıhla yaygın bir şekilde kullanıldığı belirlenir. Yazar, her ne kadar daha çok astronomi konusunda yoğunlaşmışsa da, bunun yanı sıra doğal olarak, matematikle de yakından ilgilenmiştir. Onun matematiğin muhtelif dallarında, yani geometri, aritmetik ve trigonometri konusunda eserleri vardır.

Torunu Mirim Çelebi ise, onbeşinci yüzyılın belli başlı matematikçileri arasında sayılır. Asıl adı Mahmud b. Mehmed olup, Mirim Çelebi olarak şöhret yapmıştır. O aynı zamanda Fatih Devrinin meşhur matematikçi ve astronomu Ali Kuşçu'nun da torunudur. *Keşfi z-Zümn*'da o Ali Kuşçu'nun kızkardeşinin oğlu olarak verilir. Mirim Çelebi ilkin İstanbul'da eğitimini tamamlamış, daha sonra, Gelibolu'daki medreseye müderris olarak atanmıştır. Daha sonra da Edirne'de görev yapan Mirim Çelebi, oradan, Bursa'ya, ata memleketine gelerek, orada Manastır Medresesinde hizmet vermiştir. II Bayezid zamanında olduğu kadar, daha sonra, Yavuz zamanında da devletin iltifatına mazhar olmuştur. Mirim Çelebi 1525'de Edirne'de vefat etmiştir. Onun eserlerinden biri, *Düsturlü'l-Amel ve Tashihi'l-Cedvel*'dir¹¹. Eser II Bayezid'in emri ile kaleme alınmış olup, Farsçadır; astronomi cetvelleri içeren bir eser olup, bazı hesaplamalara dayalı olarak Mirim Çelebi tarafından düzeltilerek verilmiş değerleri içermektedir. Yazar, bu eserinde Ali Kuşçu ve Gıyaseddin Cemşid'in eserlerini ana kaynaklar olarak kullanmıştır. Eserin yazılış tarihi 1499'dur.

Mirim Çelebi'nin bir başka eseri, *Şerh-i Risaleti'l-Fethiyye*'dir. Bilindiği gibi, Ali Kuşçu'nun meşhur eserlerinden biri *Fethiyye*'dir. Mirim Çelebi bu esere

¹⁰ A. Adıvar, Osmanlı Türklerinde Bilim, 1970, s. 19.

¹¹ Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya 2697.

bir şerh yazmıştır. O, eserlerini genellikle Arapça veya Farsça olarak kaleme almıştır.¹²

Bu yüzyıllarda yazılmış olan matematik ve astronomi eserlerinin genel bir değerlendirmesini yaparsak, söz konusu eserlerin daha çok Arapça olarak kaleme alınmış olduğunu belirleriz. Bu dönemde yazılmış matematik ve astronomi eserleri, önceki çalışmalarla bağlantılıdır; onların şerhleri ya da özeti şeklinde oluşturulmuştur. Buna bağlı olarak denilebilir ki, hemen bütün astronomi ve matematik eserleri İslam Dünyasındaki bilgileri temel alarak şekillenmiştir. Bu onlarda hemen yeni hiç bir fikir ya da yeni görüş yok, şeklinde bir anlayışa bizi götürmemelidir. Onlar tefsir ve şerhlerini yaparken kendilerinin ele aldığı yazarın fikirlerini olduğu gibi kabul etmemiş, yukarıdaki örneklerde de işaret edilmiş olduğu gibi, zaman zaman onların görüşlerine kendi araştırma ve çalışmalarının sonuçlarını ilave etmişlerdir. Böylece, şerh veya tefsir yahut da mucez (kısaltma) adını taşıyan eserleri kıymetsiz, önceki bilgilerin bir tekrarıdır ibarettir, şeklindeki değerlendirmek doğru olmayacaktır.

Bursa'da Osmanlıların kuruluş yıllarına rastlayan dönemde yetişmiş düşünürler arasında Ahmedi Dai de zikredilebilir. Kendisi, şair ve bilim adamıdır. Germiyanlı olmakla beraber, Osmanlı sarayında yetişmiştir. Emir Süleyman'ın himayesini görmüştür. Onun lugatinin yanı sıra, *Ferahname* ve *Çengname* adlı iki şiir şeklinde kaleme alınmış eseri vardır. Ayrıca, tabir kitabı ve şerhleri bulunmaktadır. Onun, Umur Bey zamanında Arapçadan çevirdiği *el-Şifa fi Ehadisi'l-Mustafa* adlı bir tıbb-ı nebevi eseri de vardır. Bunlara ilave olarak, hekimimizin bir divanı da bulunmaktadır.

Yıldırım Darüşşifası'nın ilk hekimlerinden hekim Şeyhi ya da diğer adıyla Yusuf Sinaeddin (1371-1431) Bursa Darüşşifasında hekim olarak hizmet vermiştir. Aslen Kütahyalı olup, temel eğitimini Kütahya'da yapmıştır. Şeyhi daha sonra, Ahmedi Dai'nin de öğrencisi olmuştur. Germiyan ve Osmanlı sarayında görev yapmaya başlamıştır. Şeyhi daha çok göz hekimi olarak tanınmışsa da, Sultan Mehmed'in asabiye krizlerini tedavi ettiği de bilinmektedir. Onun tıpla ilgili bilinen bir eseri yoktur, ancak edebiyatla ilgili olarak, *Hüsrev ü Şirin*, *Neyname* ve *Habname* adlı eserleri vardır.

Bursa'da yetişmiş belli başlı hekimlerden biri de, İbn Şerif'tir. Onun ne zaman yaşadığı bilinmemektedir, ancak tahminen ondördüncü yüzyılda yaşadığı kabul edilmektedir. Biz onu Timurtaş Umurbey Çelebi adına yazdığı *Yadigar* adlı eseriyle tanıyoruz. Bursa'lı Mehmed Tahir Bey bu bilim adamının yaşadığı tarihi onyedinci yüzyıl olarak kabul etmişse de, Feridun Nafiz Uzluk'a göre, İbn Şerif, söz konusu eserini Aydınoğullarından Umur Bey'e yazmış olduğuna göre,

¹² Bursalı mehmed Tahir, Osmanlı Müellifleri, c.3. (İstanbul, 1975), s. 277-278.

XIV. ve XV. YÜZYILLARDA BURSA'DA BİLİM HAYATI

ve onun 1340-1348 arasında saltanatta bulunduğu göz önünde bulundurulursa, eserin yazılış tarihi bu tarihler arasına rastlamalıdır. ve yazarı olan İbn Şerif de ondördüncü yüzyılda yaşamış olmalıdır.

İbn Şerif'in kaleme aldığı, genel olarak bir farmakoloji eseri olarak değerlendirilebileceğimiz *Yadigar* Türkçe'dir. İstanbul yazma kütüphaneleri başta olmak üzere, eserin Yurdumuzun değişik illerinde birçok nüshaları vardır, ve bu da bize eserin hekimler tarafından yaygın olarak kullanılmış olduğunu göstermektedir.

Yadigar, esas itibarıyla, İbn Sina'nın *el-Kanun* adlı eserinden ve onüçüncü yüzyılda yaşamış ve ondokuzuncu yüzyıla kadar bütün İslam ülkelerinde farmakoloji konusundaki çalışmalarda önderlik etmiş olan İbn Baytar'ın eserlerinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

İbn Şerif'in bu hacimli eseri beş ana kısımdan meydana gelmiştir. Bunlardan ilkinde yazar genel sağlık kurallarından söz eder: hava, su, yiyecek ve içecekler, riyazet, kan alma, vb. hakkında bilgi verir. Bunların yanı sıra, sağlığın korunabilmesi için psikolojik etkenlerin de önemini vurgular. Ona göre, sadece içtiğimiz sulara, yediğimiz besinlere veya yaşadığımız hava şartlarına dikkat etmemiz yeterli değildir; aynı zamanda yaşadığımız toplumda davranışlarımız, öfke ve sevinçlerimiz de sağlıklı yaşamda etkin bir rol oynar.

İbn Şerif eserin aynı kısmında, bugün daha çok fizyoloji içinde ele aldığımız konuları işler, sindirim vb. gibi; bu fonksiyonların ne gibi belirtilerde sağlıklı olmadığı ya da hastalık belirtilerinin neler olabileceği konusunda bilgi vermektedir; mesela sindirim sistemindeki hastalık durumlarında ne gibi belirtiler görüldüğünü açıklar. Bu arada, ölüm halini veya ölümün belirtilerini de ayrıntılı olarak anlatır. İbn Şerif bu kısma ilaçlar, tonikler, tiryaklarla ilgili açıklamalarını da ilave etmiştir.

Eserin ikinci kısmında, İslam Dünyasındaki hemen bütün tıp eserlerdeki bir sınıflama örneği alınarak, baştan başlamak suretiyle bütün vücut hastalıkları ele alınıp açıklanmış; kullanılacak tedavi yöntemleri ve kullanılacak ilaçlar hakkında bilgi verilmiştir. Buradaki ilginç olan noktalardan biri de, günümüz tıbbında da olduğu gibi, muhtelif psikolojik kökenli hastalıkların ilaçla tedavisinin önerilmesidir.

Bu dönemde Avrupaya bakılacak olursa, bulaşıcı ve psikolojik kökenli hastalıkların dinsel veya doğa üstü güçlerle açıklanmış olduğu görülmektedir. Bu hastalıklara tutulan kişilerin günahkar, cadı veya cinlerin etkisinde olduğu varsayılarak, suçlandıkları görülmektedir. Kısacası, bu kişiler hasta olarak kabul edilmemişler; suçlu ve günahkar olarak nitelendirilmiştir. Bu da ondördüncü yüzyıl Osmanlı hekimi ile aynı devir Avrupalı hekiminin bakış açısı arasındaki farkı bize vermektedir.

İbn Şerif, eserinin üçüncü kısmında sıtma (bu hastalık iyi tanınıyordu, hatta humma dönemlerine göre sınıflandırılmıştı), su çiçeği vb. bulaşıcı ve ateşli hastalıklarla ilgili bilgi verir; bunların tedavisinde kullanılacak ilaçları ayrıntılı olarak anlatır.

İbn Şerif, diğer bütün tıpla ilgili eserlerde olduğu gibi, cerrahi ile ilgili açıklamalarını müstakil bir kısımda ele alır. Buradaki cerrahi müdahaleler daha çok haricen görülen şikayetlerdir: ırlar, sivilceler vb. gibi. O, bu hastalıkların tedavisinde kullanılan ilaçları verir, yani medikal tedaviyi tercih eder. Ayrıca, yine bu kısımda kırık ve çıkıklar ve tedavilerinde kullanılacak ilaçlar hakkında da bilgi vermektedir.

Yukarıda verilen açıklamalardan da anlaşılacağı gibi, İbn Şerif bütün vücut hastalıklarını ele alır; onların medikal tedavilerinden söz etmiştir; tedavide kullanılan ilaçları ayrıntılı olarak ele almıştır. Burada kullanılan ilaçların büyük bir kısmı, yine başta belirtilmiş olduğu gibi, İbn Sina ve İbn Baytar'da bulunmaktadır, ancak hekimimiz kendi kişisel çalışmalarından elde ettiği bilgileri de zaman zaman ilave etmekten kaçınmamıştır.

Sonuç olarak değerlendirecek olursak, ondört ve onbeşinci yüzyılda, Bursa kenti Osmanlıların kültür tarihinde önemli bir yer işgal eder. Yukarıda zikredilen örneklerden de anlaşıldığı gibi, Bursa'daki bilim adına belirlenen kurumlaşma bunun en açık ve seçik delili olarak gözler önünde durmaktadır. Bu kurumlaşmaya paralel olarak, bu yüzyıllarda Bursa bilimsel faaliyet açısından önemli roller üstlenmiştir: özellikle, başkent olduğu dönemde, bunu yoğun olarak hissetmek mümkündür. Ohalde Bursa'nın Osmanlıların kuruluş ve gelişme dönemlerinde bilime hizmet eden önemli merkezlerden biri olduğunu söylemek hiç de yanlış olmaz. Ancak bu rolünü daha sonraki yüzyıllarda da, ilk dönemlerdeki kadar yoğun olmasa da sürdürmüştür.